

УДК 81.373.7

Н. Ю. Тодорова,

викладач

(Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса)

sunshinenew@ukr.net

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ВІДДАЛЕНОСТІ ОБ'ЄКТА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)

У статті представлено аналіз фразеологічних одиниць, які вербалізують концепт "віддаленості об'єкту" в англійській та українській лінгвокультурах. Матеріалом для даного дослідження послужили українські й англійські фразеологічні одиниці із семантикою віддаленості об'єкта. В якості способу вивчення даного концепту використано метод семантичного поля. Описано та порівняно конструктивну організацію фразеосемантичного поля "далеко" і фразеосемантичних мікрополів у його складі в даних мовах. Встановлено співвідношення реального розташування об'єкта від дистанційної крапки відліку до структури фразеосемантичного поля "далеко". Визначено фактори, від яких залежить концептуалізація об'єктивної дійсності певними етносами. Виявлено певну етнокультурну специфіку та спільні для обох мов характеристики вербалізації універсальних просторових відношень.

Ключові слова: *концепт, простір, віддаленість, фразеологічні одиниці, вербалізація, лінгвокультура, фразеосемантичне поле, фразеосемантичне мікрополе.*

Постановка проблеми. Сукупність відомостей про світ, одержаних різними шляхами через зіткнення з дійсністю у процесі предметно-пізнавальної діяльності та науково-теоретичного пізнання світу, формує концептуальну систему людини, основною одиницею якої є концепт – "оперативная содержательная единица памяти" [1], "ментальное национально-специфическое образование, планом содержания которого является вся совокупность знаний о данном объекте, а планом выражения – совокупность языковых средств" [2]. Концепт як складний комплекс ознак має різнорівневу представленість в мові. Найбільш інформативним з цього погляду виступає лексичний рівень, зокрема фразеологічна система мови, яка становить інтерес у плані дослідження концептів. Сучасна лінгвістична наука визнає мову в її чотирьох іпостасях, які доповнюють одна одну: 1) код, знакова система; 2) інструмент комунікації; 3) інструмент пізнання; 4) колективне національне творіння, яке визнано відображати та зберігати для наступних поколінь національну мовну картину світу [3: 133]. Саме у фразеологічних одиницях (ФО) відображеними є не тільки спільні риси психофізичних особливостей людини та проявів її життєдіяльності, а й культурний аспект існування народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан розвитку лінгвістичної науки, домінування в ній антропоцентричної парадигми, що характеризується новим підходом до вивчення мови, а також великий дослідницький матеріал, накопичений у зарубіжній і вітчизняній науці (вивченню концептів присвячені труди С. А. Аскольдова-Олексієва, Є. С. Кубрякової, В. І. Карасика, Ю. С. Степанова, М. А. Холодної, розгляду концепту "простір" та просторових відносин присвячені роботи М. Л. Ахундова, Ю. Д. Апресьяна, Т. В. Булигіної, В. Г. Гака, А. В. Кравченко, В. Н. Телія) створюють передумови для комплексного розгляду концепту віддаленості об'єкта, який входить до складу макроконцепту "простір", і його мовної об'єктивації в українській та англійській мовній свідомості на матеріалі фразеологічних систем даних мов.

Мета даної статті полягає в дослідженні фразеологічних засобів вербалізації концепту віддаленості об'єкта в зіставному аспекті в англійській та українській лінгвокультурах. Завдання розвідки: виявити, описати та зіставити англійські та українські ФО з семантикою віддаленості об'єкта; виділити основні фразеосемантичні мікрополя всередині фразеосемантичного поля віддаленості об'єкта; провести семантичний аналіз ФО та виявити їх етномовну і етнокультурну специфіку.

Матеріалом для даного дослідження послужили 30 українських і 35 англійських ФО з семантикою віддаленості об'єкта, виділені на основі методу суцільної вибірки з українських та англійських фразеологічних словників [4-8], які є академічними словниками, що найповніше відображають фразеологію сучасної англійської та української мов.

Виклад основного матеріалу. Метод семантичного поля, одним із різновидів якого виступає фразеосемантичне поле, був використаний в якості способу вивчення концепту віддаленості об'єкта: в межах фразеосемантичного поля "далеко" за критерієм наявності конотативного значення нами було виділено 5 фразеосемантичних мікрополів.

Розглянемо докладніше фразеосемантичне поле "далеко" та 5 мікрополів у його складі. Перше виділене фразеосемантичне мікрополе – "в полі зору до обр'ю". В українській мові до нього належать наступні ФО: *скільки сягає (бачить, бере, сягне, вхопить) око, куди (де) око сягає (дістас, сягне, достане), як далеко око сягає*. В англійській мові це мікрополе проілюстроване наступними ФО: *at (a) distance, in the distance, at a respectful distance*. Варто зазначити, що українські ФО, які ввійшли в дане

мікрополе, є більш образними та метафоричними. Вони ілюструють притаманне українському етносу сприйняття об'єкту в просторі на основі зорових відчуттів, а також сприйняття простору по горизонталі на 360 градусів. Ця образність зумовлена географічними умовами проживання народу: 95 % території України – рівнина. Для українського народу простір простирається в усі сторони і до горизонту.

Наступне фразеосемантичне мікрополе "на великій відстані". До нього належать українські ФО *блигом світ, не близький (далекій, такий) світ, близький (близенький) світ, у (далекій) світ, у (далекі, дальні) світи (світа)* та наступні англійські ФО: *a great way (off), a long way from (off, to), way above, way ahead, way back, way down, way below, way off, out of (gun) shot, out of cry, out of hail, out of hearing, out (beyond) ear-shot*. Цікавим є те, що до складу більшості українських ФО цього мікрополя входять лексеми з просторовою семантикою: *не близький, далекий, близький, близенький, далекі, дальні*. Англійські ФО *out of cry, out of hail, out of hearing, out (beyond) ear-shot* констатують перевагу слухових відчуттів у процесі сприйняття об'єкту в просторі в англійській культурі. Також варто зазначити велику кількість англійських ФО, які, крім ступеня віддаленості від просторового орієнтира, містять у своїй структурі значення "місцезнаходження вгори / вниз від точки відліку": *(a great way (off), a long way from (off, to), way above, way ahead, way back, way down, way below, way off)*. Це зумовлено особливостями рельєфу Англії, який є достатньо неоднорідним.

Наступне фразеосемантичне мікрополе "закордоном" представлено наступними українськими ФО: *за синім морем, за далекими морями, за високими горами, за тридев'ять земель* та англійськими відповідниками: *beyond sea (the sea, seas, the seas), over sea (over the sea)*. У формуванні даних ФО географічний фактор був первісним в обох лінгвокультурах. Якщо в українській мові для позначення умовного розподілу територій використовуються лексеми "море" та "гори", то в англійській – лише лексема "sea". В світосприйнятті англословного етносу, гори не виступають чимось чужим або далеким, лише море є тією умовною межею, яка відділяє його від далеких країв. У цьому мікрополі виокремлюється ФО *за тридев'ять земель*, яка зберегла в своєму складі застарілу систему лічення дев'ятками, яка використовувалася в Давній Русі поряд із десятковою. Дана ФО втратила своє первинне метричне значення "27" і в сучасній мові використовується зі значенням "далеко". Але консервація вже втраченої історично важливої інформації в даній ФО є істотним джерелом черпання знань про культуру та життєвий устрій етносу.

Наступні ФО ми віднесли до фразеосемантичного мікрополя "недосяжно далеко". В українській мові воно представлене метафоричною ФО *як небо до землі*, яка влучно і образно ілюструє недосяжність об'єкту. В англійській мові це мікрополе представлене ФО *a far cry, a long cry, a long call, beyond the compass of, beyond range of, beyond one's reach*. *Far cry* – частина шотландської приказки *It is a far cry to Lochow* [4: 322]. У літературну мову цей вираз був введений Вальтером Скоттом. Наведемо приклад із його твору "A Legend of Montrose" 1819 року, який пояснює значення цього вислову: "This menace was received with a scornful laugh, while one of the Campbells replied, "It is a far cry to Lochow"; proverbial expression of the tribe, meaning that their ancient hereditary domains lay beyond the reach of an invading enemy" [9]. У сучасній англійській мові ФО *a far cry*, як і українська ФО *як небо до землі*, означає недосяжність об'єкту в переносному значенні.

Останнє доволі численне фразеосемантичне мікрополе "невідомо де" в українській мові включає в себе емоційно нейтральну ФО *на краю світу (світа, землі)* та емоційно забарвлені ФО *куди і ворон кісток не заносить, куди Макар телят не ганяв (не гонить, не знав), де Макар телят не пас (пасе), де козам (волам) роги правлять, хоч у пекло, бог зна (знає) де, під три чорти, до чорта (до біса) в зуби, до всіх бісів в зуби, чорту (чортові) в зуби, у чорта в зубах, у чорта на куличках, у чорта на болоті, у чорта на рогах, до біса на рога, до дідька в зуби, де (вже) і перець не росте*. Вони не мають відповідних структурних і компонентних аналогів в англійській мові. В англійській мові до цієї групи належать ФО *the wide (or wild) blue yonder, beyond the black stump, back country (countries), back lands, at the back of beyond, at the back of God-speed, at the end of Earth, at the ends of Earth, at the world's end, at the end of the world, at the end of the tether*.

Варто зазначити, що емоційно незабарвлені ФО в обох лінгвокультурах містять в собі давні уявлення людей про світ як про площину, яка не є безмежною, про це свідчать наступні компоненти: *край, end*. Також варто зазначити численну перевагу емоційно нейтральних ФО, які несуть у собі сему "невідомо де" в англійській мові. Це можна пояснити географічним розташуванням Англії та її успішним розвитком як морської та колоніальної держави. Мореплавання та мандрівки з ціллю відкриття та освоєння далеких світів були звичними для англійців і не викликали негативних емоцій. Навпаки, вони були засобом відкриття нових країн, за рахунок яких збільшувалася власне територія Англії та зростало її багатство. Тоді як в українській мові серед ФО з семою "невідомо де" існує ціла низка ФО з негативною конотацією: *хоч у пекло, під три чорти, до чорта (до біса) в зуби, до всіх бісів в зуби, чорту (чортові) в зуби, у чорта в зубах, у чорта на куличках, у чорта на рогах, до біса на рога, до дідька в зуби, де (вже) і перець не росте*. ФО *у чорта в зубах, у чорта на куличках, у чорта на рогах, у чорта на болоті* крім семи "у далекому місці" несуть у собі сему "у небезпечному місці" [6: 216]. ФО *де і перець не росте* додатково означає місце, "де важкі умови життя, де перебувають переважно не з власного бажання" [6: 79]. Подібне негативне сприйняття віддаленого локусу пояснюється осліпим способом життя

українського народу, можливістю ворожих нападів і навіть перебування у полоні на чужині; тому те, що близько до домівки, сприймається як щось рідне та безпечне, те, що далеко – як чуже і потенційно небезпечне. Також привертає увагу сакралізація віддаленого локусу в українській лінгвокультурі, яка виявляється в компонентності даних ФО, а саме в присутності в їх складі лексем *чорт, дідько, біс*, які означають дохристиянські міфологічні істоти, що населяють "інший, потойбічний світ" – *пекло*.

Кількісна обробка даних, отриманих у процесі розгляду фразеосемантичного поля "далеко", зведена в Таблиці № 1. Фразеосемантичні поля в його складі розташовані за показником реальної віддаленості об'єкта до вихідної координати, тобто від максимальної можливої відстані до мінімальної можливої відстані.

Таблиця № 1.

Кількісне співвідношення ФО концепту віддаленості об'єкту в українській і англійській мовах

Семантичне поле	Група	Кількість ФО української мови	Кількість ФО англійської мови	Загальна кількість ФО
Далеко	1. невідомо де	18	11	29
	2. недосяжно далеко	1	6	7
	4. за кордоном	3	2	5
	3. на великій відстані	5	13	18
	5. в полі зору до обр'ю	3	3	6
Загальна кількість ФО		30	35	65

Щодо структури фразеосемантичного поля "далеко", ядром даного поля вважаємо ФО фразеосемантичного мікрополя "на великій відстані", які є досить абстрактними за своїм значенням, та яким властива легка виводимість загального значення. Близьку периферію утворюють мікрополя "в полі зору до обр'ю", "за кордоном" і "невідомо де" лише в англійській мові. Далеку периферію утворюють мікрополя "недосяжно далеко", які часто вживаються в переносному значенні і частіше використовуються в обох лінгвокультурах в значенні "велика різниця", і "невідомо де" лише в українській мові, які мають негативну конотацію, дуже часто позначають не стільки *далеке місце*, скільки *невідоме, погане місце*.

Варто зазначити, що структура виділеного нами фразеосемантичного поля не співпадає із градацією мікрополів у його складі (Таблиця № 1), яку ми розробили за показником реальної віддаленості об'єкта до вихідної координати. Більш того, структура фразеосемантичного поля "далеко" відрізняється в українській і англійській мовах. ФО мікрополя "невідомо де" відносяться до далекої периферії фразеосемантичного поля "далеко" тільки в українській мові. В англійській мові – це ще близька периферія. Таким чином, можна зробити висновок, що, чим більше відстань, тим специфічніше її сприйняття українським та англійським народами. Про це також свідчить той факт, що взагалі у межах фразеосемантичного поля "далеко" виявлено лише 2 міжмовних фразеологічних еквівалента: *на краю світу (світа) / at the end of the world; на краю землі / at the end of Earth*.

Порівняємо градацію мікрополів у складі фразеосемантичного поля "далеко" із реальним розташуванням об'єкту від дистанційної крапки відліку в англійській та українській мовах.

Таблиця № 2.

Співвідношення реального розташування об'єкта від дистанційної крапки відліку до структури фразеосемантичного поля "далеко"

фразеосемантичне поле "далеко"		
Реальне розташування об'єкту від дистанційної крапки відліку від максимальної до мінімальної відстані	Структура фразеосемантичного поля "далеко" від ядра до периферії	
	українська мова	англійська мова
1. невідомо де; 2. недосяжно далеко; 3. за кордоном; 4. на великій відстані; 5. в полі зору до обр'ю.	1. на великій відстані; 2. в полі зору до обр'ю; 3. за кордоном; 4. недосяжно далеко; 5. невідомо де.	1. на великій відстані; 2. в полі зору до обр'ю; 3. за кордоном; 4. невідомо де; 5. недосяжно далеко.

Констатуємо, що ФО, які позначають крайню ступінь реальної віддаленості, знаходяться на периферії фразеосемантичного поля "далеко". Будучи крайнім ступенем певного явища, такі поняття як "невідомо де" та "недосяжно далеко" найбільш емоційно сприймаються як окремою людиною, так і етносом загалом та піддаються найбільшій метафоризації.

Концептуалізація об'єктивної дійсності, зокрема просторових уявлень, тим чи іншим етносом залежить від безлічі факторів, серед яких найважливішу роль відіграють зовнішнє середовище та

особливості географічного розташування місцевості проживання етносу. Так, для англійської етнокультури у вимірі простору важливими є слуховий спосіб (7 ФО в англійській мові і жодної ФО в українській) і вертикальний план (8 ФО в англійській мові і жодної ФО в українській), а для української культури – переважно зоровий вимір (3 ФО в українській і жодної ФО в англійській) у плані площини (3 ФО в українській і жодної ФО в англійській). Історичні долі народів та досяжність місцевості для ворогів також впливають на своєрідність сприйняття і відображення просторових уявлень в різних лінгвокультурах (негативне сприйняття простору є в 11 ФО в українській мові і в жодній ФО в англійській мові; лексеми, що позначають міфологічні істоти, є в 10 ФО в українській мові і в жодній ФО в англійській мові).

Висновки. Таким чином, у процесі дослідження фразеологічних засобів вербалізації концепту віддаленості об'єкта в зіставному аспекті в англійській та українській лінгвокультурах було виявлено певну етнововну і етнокультурну специфіку та спільні для обох мов характеристики вербалізації універсальних просторових відношень.

У **перспективі** планується розгляд інших фразеосемантичних полів та мікрополів із просторовою семантикою, що дозволить провести всебічне та глибоке дослідження універсального макроконцепту "простір".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Краткий словарь когнитивных терминов [Электронный ресурс] / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. ; под ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/849>.
2. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : [учеб. пособие] [Электронный ресурс] / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 296 с. – Режим доступа : http://royallib.ru/read/maslova_valentina/vvedenie_v_kognitivnuyu_lingvistiku.html#0.
3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
4. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. Л. Т. Баранцев]. – [2-ге вид., випр.]. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2005. – 1056 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
6. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
7. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 1993. – 980 с.
8. Oxford Dictionary of Idioms / [edited by Judith Siefring]. – [second edition]. – New York : Oxford University Press Inc., 2004. – 340 p.
9. Walter Scott. A Legend of Montrose [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.online-literature.com/walter_scott/legend-of-montrose/12/.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kratkiy slovar kognitivnykh terminov [Concise Dictionary of Cognitive Terms] [Elektronnyy resurs] / [Kubryakova E. S., Demyankov V. Z., Pankrats Yu. G., Luzina L. G. ; pod red. E. S. Kubryakovoy]. – M. : Filol. f-t MGU im. M. V. Lomonosova, 1997. – 245 s. – Rezhym dostupu : <http://vocabulary.ru/dictionary/849>.
2. Maslova V. A. Vvedenie v kognitivnuyu lingvistiku [Introduction to Cognitive Linguistics] : [ucheb. posobie] [Elektronnyy resurs] / V. A. Maslova. – M. : Flinta : Nauka, 2007. – 296 s. – Rezhym dostupu : http://royallib.ru/read/maslova_valentina/vvedenie_v_kognitivnuyu_lingvistiku.html#0.
3. Kornilov O. A. Yazykovye kartiny mira kak proizvodnye natsionalnykh mentalitetov [The Linguistic World-Image as Derivatives of National Mentalities] / O. A. Kornilov. – [2-e izd., ispr. i dop.]. – M. : CheRo, 2003. – 349 s.
4. Anglo-Ukrains'kyi frazeologichnyi slovnyk [English-Ukrainian Phraseological Dictionary] / [uklad. K. T. Barantsev]. – K. : T-vo "Znannya", KOO, 2005. – 1056 s.
5. Slovnyk frazeologizmiv ukrayinskoyi movy [Dictionary of Phraseological Units of Ukrainian Language] / [uklad. V. M. Bilozhenko ta in.] – K. : Naukova dumka, 2003. – 1104 s.
6. Uzhchenko V. D. Frazeologichnyy slovnyk ukrayinskoyi movy [Ukrainian Language Phraseological Dictionary] / V. D. Uzhchenko, D. V. Uzhchenko. – K. : Osvita, 1998. – 224 s.
7. Frazeologichnyi slovnyk ukrayinskoyi movy [Phraseological Dictionary of Ukrainian Language] / [uklad. V. M. Bilozhenko ta in.] – K. : Naukova dumka, 1993. – 980 s.
8. Oxford Dictionary of Idioms / [edited by Judith Siefring]. – [second edition]. – New York : Oxford University Press Inc., 2004. – 340 p.
9. Walter Scott. A Legend of Montrose [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.online-literature.com/walter_scott/legend-of-montrose/12/.

Матеріал надійшов до редакції 20.02. 2014 р.

Тодорова Н. Ю. Фразеологические способы вербализации концепта удаленности объекта в английской и украинской лингвокультурах (сопоставительный аспект).

В статье представлен анализ фразеологических единиц, вербализующих концепт "удаленности объекта" в английской и украинской лингвокультурах. В качестве способа изучения данного концепта использован метод семантического поля. Описана конструктивная организация фразеосемантического поля "далеко" и фразеосемантических микрополей в его составе. Определены факторы, влияющие на концептуализацию объективной действительности определенными этносами. Выявлена определенная этноязыковая и этнокультурная специфика и общие для обоих языков характеристики вербализации универсальных пространственных отношений.

Ключевые слова: *концепт, пространство, удаленность, фразеологические единицы, вербализация, лингвокультура, фразеосемантическое поле, фразеосемантическое микрополе.*

Todorova N. Yu. Phraseological Units of Verbalization of the Concept "Remoteness" in English and Ukrainian Linguocultures (the Contrastive-Comparative Aspect).

The article presents some particular results, obtained within the research of the phraseological units, verbalizing the concept of "object remoteness" in English and Ukrainian linguocultures. The semantic field method is used in the study of the given concept. The constructive organization of the phraseosemantic field "object remoteness" and phraseosemantic microfields within it are described and compared in English and Ukrainian languages. Factors that influence on the conceptualization of the objective reality by the given ethnic groups are determined. Certain ethnocultural and ethnolinguistic peculiarities and general characteristics of verbalization of the universal spatial relations peculiar to both languages are found out.

Key words: *concept, space, remoteness, phraseological units, verbalization, linguoculture, phraseosemantic field, phraseosemantic microfield.*